

Uit de kunst (9): Interview met Jeroen Lutters

De scheppingskracht van Art Based Learning

In de themareeks ‘Uit de kunst’ onderzoeken we de waarde van participatie in een artistieke, creatieve wereld voor het HRD-vak. Voor dit artikel interviewden we Jeroen Lutters, lector ‘Kunst- en cultuureducatie als kritische strategie’, verbonden aan ArteZ hogeschool voor de kunsten. Aanleiding is het verschijnen van zijn nieuwe boek *Art-Based Learning*.

Ton Bruining

Jeroen Lutters benadert kunst als kennisbron voor existentiële vragen, waarbij allerlei vormen van kunst kunnen dienen als gesprekspartner en kunnen verleiden om de wereld van de verbeelding te betreden. In de methodiek van Art Based Learning wordt deze benadering ingezet voor creativiteitsontwikkeling, artistiek onderzoek en persoonsvorming. De 21ste eeuw wordt volgens Lutters (2020a) de eeuw van de creativiteit. Zijn overtuiging is dat het conformistische blauwdruk-denken plaats zal moeten maken voor het open, non-conformistische, creatieve denken. Art Based Learning is volgens Lutters niet alleen een innovatieve en 21ste-eeuwse aanpak voor de schoolse kunsteducatie, maar ook voor een leven lang leren. Reden om met hem in gesprek te gaan over de vraag wat de betekenis van de Kunsten en van Art Based Learning is voor de HRD-praktijken in organisaties.

Liefde voor de praktijk

Het ontwikkelingsverhaal van Jeroen Lutters zelf begint in het boek *Art-Based Learning* op een moment dat hij werkend in het onderwijs zich ging interesseren voor de ontwikkeling van adolescenten. In zijn LinkedIn-profiel zie ik dat daar vijf jaren in de kinder- en jeugdpsychiatrie aan vooraf gingen. Verder was hij, naast leraar, onderzoeker en lector, ook manager en rector/bestuurder. Ik vraag hem om bij het begin te beginnen. Jeroen Lutters vertelt hoe hij als student cultuurgeschiedenis op een gegeven ogenblik moest gaan werken omdat het geld op was. Halverwege de jaren '80 kwam hij via zijn broer als groepsleider in de kinder- en jeugdpsychiatrie terecht. Hij leerde het vak

in de praktijk van een ervaren collega die hem aanmoedigde om – hoe moeilijk dat ook was – positief in het leven te blijven staan.

Jeroen: ‘Ze zei me: “Het gros van onze kinderen heeft in de praktijk ervaren dat volwassenen niet te vertrouwen zijn. Ze zullen je juist daarom voortdurend uitdagen om óók het vertrouwen te beschamen.” Je liefde moet in beton gegoten worden, dat was haar principe.’

De instelling waar Jeroen Lutters' loopbaan begon, werkte op Antroposofische grondslag en de befaamde psychiater, pedagoog en organisatiekundige Bernard Lievegoed was de oprichter. Jeroen: ‘Lievegoed stond voor de meest natuurlijke vorm van leren, waarbij de praktijk het uitgangspunt vormt voor de scheppende mens. Doe de dingen met je hart, hield hij me voor. Hij moedigde me aan om naar de details achter de werkelijkheid te kijken, als een vorm van zelfdiscipline. Zeker wanneer iets niet goed voelt, zei hij me.’

Creativiteit en scheppingskracht

Jeroen Lutters: ‘Lievegoed leerde me dat het creatieve vermogen de scheppende mens helpt om vanuit de chaos tot een ordening te komen. Zijn essays (Lievegoed, 1987) en zijn colleges aan de Vrije Hogeschool inspireerden me enorm. Lievegoed besprak de menselijke scheppingskracht. Hij vond dat creativiteit te vaak alleen als een divergerende kracht wordt gezien. Hij zei dat dat voorbijgaat aan de convergerende kwaliteit van creativiteit.’

Jeroen Lutters

Dr. Jeroen Lutters (1959) studeerde cultuurgeschiedenis. Naast zijn studie werkte hij in de kinder- en jeugdpsychiatrie. Vanaf 2001 was hij als docent, onderzoeker en manager werkzaam bij de lerarenopleiding van de Hogeschool Utrecht met speciale aandacht voor de vrije kunsten en wetenschappen.

In 2012 promoveerde hij aan de Universiteit van Amsterdam in de kunst- en cultuuranalyse. Van 2010 tot 2015 was hij rector van het Bernard Lievegoed College for Liberal Arts en de Bernard Lievegoed University, voorheen de Vrije Hogeschool. De wetenschappelijke fundatie van de Bernard Lievegoed University vond plaats op 4 februari 2014.

Sinds 2011 is Jeroen Lutters Lector Didactiek en Inhoud van de Kunstvakken bij de Hogeschool Windesheim in Zwolle en vanaf 2014 Lector Kunst- en Cultuureducatie aan ArtEZ hogeschool voor de kunsten in Arnhem. In 2014 richtte hij ArtEZ International Research school of Art and Cultural Education op.

Foto: studio boris lutters, borislutters.com

Hij vervolgt: 'De convergerende kracht van creativiteit maakt het mogelijk dat er een nieuwe orde wordt gecreëerd. Verder vind ik dat creativiteit vaak gekoppeld wordt aan mensen. Zelf ga ik ervan uit dat dat een veel te gesloten idee is. Creativiteit gaat verder dan de menselijke realiteit. Creativiteit is een immanente kwaliteit van de natuur der dingen. Eens zag ik een boom van 2000 jaar oud die in een grillige vorm naar de wind was gaan staan. Dat vind ik een creatief gebaar van de natuur. Door je te verhouden met de dingen kan er iets nieuws geboren worden. Een nieuwe gedachte, een nieuwe vaardigheid, een creatief zelf. Het is wat de Duits-Amerikaanse denker Hannah Arendt (2004) "nataliteit" noemt. Zij zag het begin en het nieuwe als een van de belangrijkste kenmerken van de menselijke conditie.'

Magie van een gesprek met kunst

Jeroen Lutters: 'Een schilderij van Caravaggio, een roman van Dostojevski of een installatie van Joseph Beuys kan tot iemand spreken. Daarbij gaat het niet langer meer om de bedoeling die de kunstenaar erin gelegd heeft, maar om de betekenis die jij zelf geeft aan "het gesprek" met het kunstwerk. Op de betekenis die jij daaraan geeft heeft de kunstenaar geen invloed. In dat gesprek gaat het om details, om het waarnemen daarvan, en om dat wat zich naar jou toe openbaart. De manier waarop jij naar een kunstwerk kijkt, hetgeen jou opvalt, en de betekenis die jij daar persoonlijk aan geeft, kan voor mij weer heel anders zijn. Zo ontsnappen we aan het begrenzen van het denken en het weten. Zo kunnen we leren van de nieuwe dingen van deze tijd.'

Close-reading brengt je tot een eigen verhaal

Van literatuurwetenschapper en zijn promotor Mieke Bal leerde Jeroen Lutters om met zijn eigen vragen in het achterhoofd belangrijke teksten te lezen en op basis daarvan gedachten en uitspraken te formuleren. Hij vertelt: 'De manier van luisteren naar, waarnemen en lezen van een kunstwerk, dat is *close-reading*. Het vraagt om een openheid voor wat zich aandient. Daarvoor heb je

geduld nodig. Het lijkt op hoe bij kunstenaars inspiratie tot stand komt. De details die jij ziet houden jouw creatieve proces voortdurend op gang. Ik neem weer op mijn eigen manier waar. Ik zie weer andere details. En ik vertel het verhaal dat aan mij is toegefallen.'

Art Based Learning

Jeroen Lutters (2020a) gaat ervan uit dat je van kunstwerken veel kunt leren. Dat leerproces is volgens hem voor iedereen weer anders. Hij nodigt de gebruiker uit om te onderzoeken hoe kunst kan bijdragen aan het ontwikkelen van een creatieve en onderzoekende geest. Art Based Learning beschouwt kunstobjecten daarbij als unieke kennisbronnen. Het is een methodiek waarbij het vrije associatieve denken centraal staat. Je kunt volgens Jeroen Lutters leren van allerlei kunstwerken, of dit nu boeken, beelden, films of schilderijen zijn. Kunst kan je helpen om een heel eigen verhaal te vertellen.

Creatief denken

Bij het creatieve denken of 'A-denken' gaat het volgens Jeroen Lutters om radicaal zelfstandig denken, oog hebben voor en gebruikmaken van toevallige gebeurtenissen, het exploreren van de verbeelding en het construeren van onverwachte verhalen. Het A-leren gaat volgens hem om het leren vertellen van een eigen verhaal.

Lutters onderscheidt in het A-leren vier cognitieve hoofdstrategieën: (1) denken in vermoeden, (2) denken in toeval, (3) denken in beelden en (4) denken vanuit jezelf. Die vier strategieën werkt hij in zijn boek *Art-Based Learning* (Lutters, 2020a) uit in steeds drie begrippen.

Denken in vermoeden

Autonomie betekent dat iemand wordt geregeerd door zijn eigen wetten. Het is niet iets waarover de mens beschikt, maar wat wordt geleerd in het leven.

Assumptie gaat over aannames. Het zijn niet de bewijzen, maar de aanname dat iets kan, dat de wetenschap drijft.

Abductie onderscheidt zich van deductie (sluitende redeneringen) en inductie (vanuit de waarneming) doordat het speculatief van aard is. Het geeft ruimte aan de logica van de onlogica.

Het denken in vermoedens is gericht op het uit de weg ruimen van blokkades en gaan ‘vertrouwen op het creatieve zelf’ (Lutters, 2020a, p. 52).

Denken in toeval

Allusie is het maken van zinspelingen, waardoor iets wat aanvankelijk verschijnt als een mogelijkheid langzaam maar zeker ook werkelijkheid kan worden.

Antoniem is het tegengestelde van synoniem. Een antoniem van een bewering zegt wat het allemaal niet is. Dat genereert vervolgens het creatieve denken over wat het allemaal wel is.

Aleatoriek is organiseren om het toeval mogelijk te maken. De roulettetafel is daar een voorbeeld van, of de improvisatie in dans, muziek en theater.

Vaak wordt gedacht dat creativiteit vraagt om actie. Maar in feite gaat het om af te zien van een eigen initiatief. Dat kan met creatieve actie, waarmee je jezelf uitput om ‘zo ruimte te scheppen voor iets wat zich onverwacht aandient’ (Lutters, 2020a, p. 55).

Denken in beelden

Analogie is een convergerende strategie die leidt tot samenhang en harmonie.

Allegorie is meer dan het verwijzen naar een andere werkelijkheid. Het is het gewaarworden van die andere werkelijkheid. Het is een openbaring.

Associatie is een koppeling waarin geen traditionele logica in het spel is. Het is een onlogische logica, een hulpmiddel om de bestaande wereld te doorbreken en om de weg te effenen voor nieuwe beelden.

‘Creatief denken is niet meer en niet minder dan “go with the flow”. (...) Wie zich mee laat voeren met de creatieve stroom, doet op een gezonde wijze wat anderen bij gebrek aan creatieve verwondering moeten inhalen op de bank bij de psychiater’ (Lutters, 2020a, p. 58).

Denken vanuit jezelf

Assemblage is het uit onderdelen construeren van een werkelijkheid in onze gedachtewereld.

Affirmatie is een positieve, inventieve, constructieve aanpak. Deze creatieve aanpak onderscheidt zich van reflectie doordat het niet op het verleden gericht is, maar op de toekomst.

Autobiografie is de kern van het creatieve denken. De autobiografie koppelt het creatieve denken aan het individu. Het verweeft de afzonderlijke elementen in een geheel dat niet meer herleidbaar is tot afzonderlijke onderdelen.

‘Creatief denken is als een reis (...) waarbij je zodanig aangesloten blijft op de creatieve bron, dat je gaandeweg weet welke weg je moet gaan. (...) Creatieve denkers zoeken niet naar zekerheden, maar ontwikkelen antennes om het moment niet te verslapen’ (Lutters, 2020a, p. 61).

‘*Is het toevallig dat alle elementen van A-leren ook met de letter A beginnen?*’, vraag ik Jeroen Lutters. Waarop hij lacht en zegt: ‘Het is een taalspel! De Duitse dichter en filosoof Schiller (2017) begrijpt het als een esthetisch spel dat de relatie tussen stof en vorm in goede banen leidt en zo nodig corrigeert.’

In zijn boek *Art-Based Learning* schrijft Jeroen Lutters ‘Een taalspel dat, zolang we het spelen, een nieuwe werkelijkheid kan creëren’ (Lutters, 2020a, p. 37).

Methodiek van Art Based Learning

De vier denkstrategieën en de twaalf onderdelen vormen samen een raster dat je kunt gebruiken bij het trainen van je eigen creatieve vermogens:

Creatief denken		
<i>Autonomie</i>	<i>Assumptie</i>	<i>Abductie</i>
<i>Allusie</i>	<i>Antoniem</i>	<i>Aleatoriek</i>
<i>Analogie</i>	<i>Allegorie</i>	<i>Associatie</i>
<i>Assemblage</i>	<i>Affirmatie</i>	<i>Autobiografie</i>

Als methode kent Art Based Learning volgens Jeroen Lutters vier fasen die zelfbewustzijn ontwikkelen, een open lerende houding stimuleren, het creatieve denken bevorderen en handvatten bieden om kunst te integreren in het dagelijkse handelen.

De *eerste fase* is het stellen van een relevante vraag. Bij het stellen van echte vragen komen de eerste drie aspecten van A-leren aan de orde: autonomie, assumptie en abductie. Het kan gaan om verschillende soorten vragen, zoals existentiële vragen, urgente vragen en onbegrijpelijke vragen. Bij die laatste vragen gaat het om de verwondering over wat in je opkomt.

De *tweede fase* is de fase van het sprekende object. In deze fase gaat de vragensteller in gesprek met het kunstwerk. In de dialoog met het kunstwerk komt het tweede trio aspecten van A-leren aan de orde: allusie,

antoniem en aleatoriek. In de tweede fase moet je durven je vragen ook weer los te laten om te kunnen luisteren naar het object. Bij de keuze van het object gaat het er niet zozeer om gericht een object te kiezen, maar om je open te stellen voor wat zich aandient, voor het object dat als het ware jou kiest.

De *derde fase* betreft het denken in mogelijke werelden. Kunstreceptie gaat in deze fase over in kunstproductie. In deze fase komt het derde trio aspecten van A-leren in het spel: associatie, analogie en allegorie. Om de verbeelding in deze fase de ruimte te geven, om los te komen van wetmatigheden en om je te verhouden tot een nieuwe logica en nieuwe wetten, is rust en ruimte nodig. Een museum kan daarvoor de noodzakelijke entourage bieden, bijvoorbeeld om in alle rust naar een kunstwerk te kijken. Dezelfde rust waarmee je op een bankje in het park in een boek kunt opgaan.

De *vierde fase* is een fase van verhalen en vertellen. Deze fase gaat om het betekenis geven aan hetgeen van de vorige fasen is geleerd. In deze fase is vooral het vierde en laatste trio aspecten van A-leren actief: assemblage, affirmatie en autobiografie. In deze fase gaat het erom dat je de ervaringen, door het vertellen van verhalen, onderdeel maakt van je eigen biografie.

Ruimte geven aan nieuwe talenten

Je schijft over cultuurreizen naar de Verenigde Staten, museumbezoeken in Europa, en het lezen van klassieke dichters en filosofen. Mij bekruipt het gevoel dat Art Based Learning enorm elitair kan worden, zeg ik tegen Jeroen Lutters.

Volgens hem is dat niet het geval: 'Door los te komen van de dictatuur van het cognitieve, het logisch analytische en het empirische denken krijgen nieuwe talenten de ruimte. Ik werk bijvoorbeeld met leerlingen van creatieve vmbo- en mbo-opleidingen. In de reguliere opleidingsprogramma's is het leren geperverteerd door onderwijsmethoden die leerlingen met creatieve talenten consequent in een achtergestelde positie manoeuvreren. Je hebt nieuwe indicatoren nodig om ruimte te maken voor creatief denken en A-leren. Dat geldt niet alleen voor het onderwijs, maar voor alle organisaties.'

Zelf-opleiden en gemeenschapsleren

Het valt me op dat je in Art-Based Learning vooral schrijft over het individuele creatieve denken en leren. De 21ste-eeuwse benadering van leren heeft volgens jou meer verwantschap met de weg van de autodidact of de dilettant. Je beschrijft het leren als een ritmisch proces, waarin de lerende en de opleider elkaar weliswaar inspireren, maar waarin het vooral gaat om zelfstandig leren en self-assessment. Vanuit een persoonlijke wil om te leren en te groeien toon je jezelf aan een publiek. Je schrijft dat je een alternatief wilt bieden voor de doorgesloten institutionalisering van het leren. Hoe kijk je aan tegen het vormen van creatieve communities en gemeenschapsleren?

Jeroen Lutters: 'Het klopt dat ik de nadruk heb gelegd op het individuele. In een ander boek, dat afgelopen jaar is uitgekomen, *Creative Theories of (Just About) Everything* (Lutters, 2020b) besteed ik veel meer aandacht aan het gemeenschapsleren.'

HRD en Art Based Learning

Wat kan Art Based Learning betekenen voor het leren in organisaties en wat vraagt dat dan van de HRD-professionals, zoals opleidingsfunctionarissen, bedrijfsopleiders en trainers?, vraag ik Jeroen Lutters.

'Het gaat erom dat je moet durven een fixatie op snelle resultaten los te laten. Bij ArtEZ hebben we een nieuwe dean. Die brak met vigerende tradities om bijvoorbeeld lectoren af te rekenen op basis van binnengehaalde subsidies, bijdragen aan het onderwijs, onderzoeksresultaten en publicaties. Hij legde nieuwe criteria aan, zoals een bijdrage aan de creative community. In de rankings zijn we het als hogeschool alleen maar beter gaan doen. Je moet durven radicaal te zijn en ook zelf een Art Based Learner zijn. Verder gaat het erom dat je op alle niveaus een nieuwe vorm van denken introduceert die een "mogelijke wereld" kan voortbrengen waarin creativiteit deel uitmaakt van alles.' ●

Meer lezen?

Lutters, J. (2020a). *Art-Based Learning*. Bussum: Coutinho. 200 pagina's ISBN 9789046907238

Het boek *Art-Based Learning* geeft methodische en didactische richtlijnen voor het ontwerpen van programma's in alle levensfasen en kan een bron van inspiratie zijn voor opleiders in organisaties.

Literatuur

- Arendt, H. (2004). *Vita activa*. Amsterdam: Boom.
- Lievegoed, Bernard (1987). *Lezingen en essays, 1953-1986*. Zeist: Vrij geestesleven.
- Lutters, J. (2020b). *Creative Theories of (Just About) Everything. A Journey Into Origins and Imaginations*. Amsterdam: Valiz.
- Schiller, F. (2017). *Brieven over de esthetische opvoeding van de mens*. Amsterdam: Octavo.

Dr. Ton Bruining is opleidingsadviseur en leidt opleiders en adviseurs op. E-mail: ton@tonbruining.nl